

Lietuvių kalbos pastoviųjų junginių gramatinis variantiškumas

Grammatical Variation of Lithuanian Formulaic Sequences

SAL 34/2019

Lietuvių kalbos pastoviųjų junginių gramatinis variantiškumas

Received 07/2018

Accepted 12/2018

COMPUTATIONAL LINGUISTICS / KOMPIUTERINĖ LINGVISTIKA

Agnė Bielinskienė

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

Jolanta Kovalevskaitė

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

Erika Rimkutė

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

Laura Vilkaitė-Lozdienė

Vilniaus universitetas, Lietuva

<http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.0.34.21214>

Straipsnyje analizuojamas dviejų pastoviųjų junginių tipų – kolokacijų ir frazeologizmų – gramatinis variantiškumas. Pastovieji junginiai automatiškai nustatyti iš DELFI.lt tekstyno. Pastebėta, kad pastovieji junginiai tekстыne vartojami įvairiomis formomis, kurios negali būti laikomos reguliariomis kaitybinėmis. Gramatinis variantiškumas suskirstytas į 1) darybinį (kai viename junginyje pavartotas priešdėlis ar priesaga, o kitame, laikytiname variantu, nėra priešdėlio ar priesagos, pvz.: *kilimo takas* – *pakilimo takas*; *ekonomikos krizė* – *ekonominė krizė*; *nutekėjo protai* – *protų nutekėjimas*); 2) morfologinį (kai varijuojama skaičiaus, giminės, dalyvių rūšies ir kt. gramatinės kategorijos, pvz.: *euro įvedimas* – *euro įsivedimas*; *komisijos narys* – *komisijos narė*; *vykdomasis direktorius* – *vykdantysis direktorius*) ir 3) sintaksinį (kai varijuojama linksniai, prielinksniai, pvz., *gauti naudą* – *gauti naudos*; *išskėstomis rankomis* – *su išskėstomis rankomis*; ar įsiterpia žodžių, pvz., *aistringas [beisbolo] gerbėjas*, keičiasi žodžių tvarka, pvz.: *skirti dėmesį* – *dėmesį skirti*).

Didesniu gramatiniu variantiškumu pasižymi kolokacijos, be to, jų rasta daug daugiau nei frazeologizmų (iš viso išanalizuota apie 14 tūkst. pastoviųjų junginių), todėl gramatinis variantiškumas dažniau iliustruotas pavyzdžiais su kolokacijomis. Straipsnyje gramatinis variantiškumas aprašomas kokybiškai, nes iki šiol lietuvių kalbos pastoviųjų junginių gramatinis variantiškumas tirtas mažai, todėl svarbu aprašyti patį reiškinių, pateikti jo klasifikaciją.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: pastovieji junginiai, kolokacijos, frazeologizmai, tekstynas, gramatiniai variantai, lietuvių kalba.

Anotacija

Research Journal
Studies about Languages
No. 34/2019
ISSN 1648-2824 (print)
ISSN 2029-7203 (online)
pp. 91-110
DOI 10.5755/j01.sal.0.34.0.21214

Ivadas

2016–2018 m. Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centras ir Baltijos pažangiųjų technologijų institutas vykdė projektą „Lietuvių kalbos pastoviųjų žodžių junginių automatinis atpažinimas (PASTOVU)“¹. Šiame projekte sukurta dabartinės rašytinės lietuvių kalbos pastoviųjų žodžių junginių tyrimo metodika, iki šiol netaikyta lietuvių kalbai, sudarytas tekstynu paremtas lietuvių kalbos kolokacijų žodynas ir pastoviųjų junginių duomenų bazė.

Pradiniam dvižodžių pastoviųjų junginių (toliau – PJ) atpažinimui ir jų statistinių savybių analizei taikyta 17 statistinių įverčių (tai leksinės traukos įverčiai (angl. *lexical association measures*), pvz., abipusė informacija PMI (angl. *(Pointwise) Mutual Information*), logaritminio tikėtimumo santykis LLR (angl. *Log Likelihood Ratio*), *Dice* koeficientas, logaritmuotas *Dice* koeficientas ir kt. (plačiau žr. Mandravickaitė et al., 2016). Kituose atpažinimo etapuose buvo taikomi penki mašininio mokymo metodai: Naivusis Bajesas (angl. *Naïve Bayes*), atsitiktinių medžių rinkinys (angl. *Random Forest*), atraminių vektorių mašina SVM (angl. *Support Vector Machine*), sąlyginiai atsitiktiniai laukai (angl. *conditional random fields*) ir rekurentiniai neuroniniai tinklai (angl. *recurrent neural network*). Galiausiai nuspręsta taikyti hibridinį metodą: kai statistiniai metodai derinami su morfologine informacija ir panaudojami mašiniams metodams taikyti (plačiau žr. Bumbulienė et al., 2018).

Remiantis anksčiau minėtais kompiuterinės lingvistikos metodais, PJ nustatyti 70 mln. žodžių DELFI.lt 2014–2016 m. publikuotų tekstų tekстыne² (toliau – tekstynas) (Bumbulienė et al., 2017), todėl turėtų gerai atspindėti dabartinę rašytinę kalbą, konkrečiau – rašytinę periodiką.

Ankstesniame straipsnyje (Bielinskienė et al., 2017) aprašyti kolokacijų ir frazeologizmų kriterijai, kuriais remdamiesi minėto projekto lingvistai lengviau ir objektyviau atpažįsta, ar pastovusis junginys yra kolokacija ar frazeologizmas. Tačiau gana sudėtinga ne tik atskirti PJ tipus, bet ir nuspręsti, ar dvi arba daugiau panašių PJ formų – vis dar tas pats PJ, ar keli skirtingi junginiai, pvz., *nauji metai – naujieji metai, nutekėjo protai – protų nutekėjimas, sugaišti laiką – sugaišti laiko*. Ši problema susijusi su PJ variantiškumo reiškiniu.

Taigi šio straipsnio tikslas – išanalizuoti lietuvių kalbos kolokacijoms ir frazeologizmams būdingą gramatinį variantiškumą, išryškėjusį iš jų vartosenos periodikos tekstuose. Iš anglų kalbos tyrimų matyti, kad PJ variantų daugiau fiksuojama būtent periodikoje (Moon, 1998, p. 121), todėl DELFI.lt tekstynas yra vertingas šaltinis PJ variantiškumui tirti. Tyrimas atliktas išsiskėlus kelis uždavinius: aprašyti PJ variantiškumo sampratą bei klasifikacijas remiantis lietuvių ir kitų kalbų autorių darbais; išrinkti dvižodžius PJ, turinčius variantų; PJ gramatinius variantus suklasifikuoti į darybinius, morfologinius ir sintaksinius.

Šiame tyrime analizuojamos tik leksinės kolokacijos ir frazeologizmai, sudaryti iš dviejų žodžių. Leksinės kolokacijos apibrėžiamos kaip pastoviai vartojami bent dviejų prasminių žodžių junginiai, sudarantys vieną gramatiškai taisyklingą reikšmės vienetą, kuris dėl leksinių apribojimų yra reguliariai pasikartojantis tam tikros diskurso bendruomenės sakininėje ir rašytinėje komunikacijoje. Frazeologizmais laikomi sustabarėję, pastovios leksinės sudėties ir mažai kintančios gramatinės struktūros junginiai, atkuriami iš atminties, dažniausiai vaizdingi junginiai, kuriems būdinga nedaloma reikšmė. Tiek kolokacijos, tiek frazeologizmai yra pastoviųjų žodžių junginių klasės, taigi šie junginiai yra nusistovėję ir įprasti kalbinėje bendruomenėje. Pagrindinis jų skirtumas yra tas, kad kolokacijos sudarytos iš sandų, kurių bent vienas turi išlaikyti savo prasminį savarankiškumą (pvz.: *skirti dėmesio, didelis dėmesys, užkirsti kelią*), o frazeologizmų atveju įvyksta viso junginio perprasminimas, visas junginys įgyja naują reikšmę ir dėl to frazeologizmo reikšmė tampa visiškai neskaidoma (pvz.: *galvą apsukti, išskėstomis rankomis*) (plačiau apie kolokacijų ir frazeologizmų sampratą, nusta-

¹ Projektą finansavo Lietuvos mokslo taryba (projekto nr. LIP-027/2016), plačiau žr. <http://mwe.lt/>.

² <http://tekstynas.mwe.lt/>

tymo ir apibrėžimo problemas žr. Bielinskienė et al., 2017; taip pat žr. vieną iš svarbiausių kolokacijoms skirtų darbų Marcinkevičienė 2010).

Tiriant PJ didžiausias dėmesys paprastai kreipiamas į jų sustabarėjimą ir leksinį pastovumą, nors, pradėjus tirti jų vartoseną tekstyne, išryškėja didelis variantiškumas, kuriam aprašyti ankstesniuose tyrimuose trūko gausių autentiškų duomenų iš tekstynų. Pritaikius anksčiau minėtus tekstynų ir kompiuterinės lingvistikos metodus, buvo galima sukaupti daug reprezentatyvių vartosenos duomenų ir tai leido išsamiai aprašyti svarbią lietuvių kalbos PJ ypatybę – gramatinį variantiškumą. Tai ypač svarbu analizuojant tokios fleksinės kalbos, kaip lietuvių, frazeologiją.

Šis tyrimas naujas tuo, kad lietuvių kalbos PJ variantiškumas analizuotas gana mažai; kiek plačiau žinomi, pavyzdžiui, frazeologizmų leksinio variantiškumo tyrimai (plačiau žr. skyrių „Pastoviųjų junginių variantiškumas“). Šiame tyrime daugiausia gilinamasi į PJ gramatinį variantiškumą. Jis šiame tyrime suvokiamas plačiai: tai to paties PJ skirtingi pavidalai, besiskiriantys žodžių darybos, morfologijos ir sintaksės elementais.

Teorinėje dalyje pirmiausia siekiama aprašyti PJ variantiškumo sampratą, aptariant daugiausia kitų kalbų analize pagrįstas variantiškumo klasifikacijas, pateikiamas užsienio autorių darbuose. Praktinėje straipsnio dalyje (žr. skyrių „Gramatiniai pastoviųjų junginių variantai DELFI.lt tekstyne“) pateikiama kokybinė PASTOVU projekte analizuotų PJ gramatinio variantiškumo analizė: aprašomi gramatinio variantiškumo tipai, jie iliustruojami pavyzdžiais, aptariama, kokios struktūros junginiai laikytini gramatiniais variantais (toliau – GV).

Straipsnyje nepateikiama kiekybinių duomenų, nes svarbiausia – aprašyti ir suklasifikuoti iki šiol lietuvių kalboje menkai tirtą gramatinį PJ variantiškumą. Kita vertus, duomenys apie GV pateikiami remiantis gausia PJ medžiaga – išanalizuota apie 14 tūkst. automatiškai 70 mln. žodžių tekstyne nustatytų PJ (daugiausia kolokacijų), kurių dažnumas ne mažiau kaip 10 kartų. Kiekvienas PJ projekto metu sudarytoje duomenų bazėje yra fiksuojamas su visomis kaitybėmis formomis (nuo kelių iki keliasdešimt), iš kurių atrinkti ir apibendrinti GV atvejai. Taip pat atskirai analizuota frazeologizmų (apie 3600), kurie nepateko tarp dažniausių PJ. Iš šių frazeologizmų išrinkti GV ir suskirstyti pagal tipus kaip ir kolokacijos. Atsižvelgiant į tyrimo medžiagos kiekį, tikėtina, kad nustatyti tipiškiausi gramatinio varijavimo atvejai, o pateikti pavyzdžiai tinkamai atskleidžia lietuvių kalbos PJ gramatinį variantiškumą.

Kitų kalbų – anglų (Moon, 1998), vokiečių (Fellbaum et al., 2006), prancūzų (Abeillé, 1995) – PJ tekstynų tyrimai rodo, kad daugumai PJ būdingas didesnis ar mažesnis variantiškumas. Pagrindinis visų PJ požymis yra vartojimo pastovumas ir dėl to dažnai PJ klasifikuojami pagal jų leksinį ir gramatinį sustabarėjimą, tačiau, kaip rašo U. Heidas (2008, p. 344–346), tais pačiais lygmenimis galima fiksuoti ir PJ būdingą varijavimą: leksinį varijavimą (angl. *lexical variation*), morfosintaksinį varijavimą (angl. *morphosyntactic variation*) ir sintaksinį varijavimą (angl. *syntactic variation*).

Tiek lietuvių, tiek užsienio autorių darbuose daugiau informacijos randama apie frazeologizmų variantus. Viena iš priežasčių, kodėl kolokacijų variantiškumo tyrimų nėra daug, galėtų būti ta, kad kolokacijos dažnai nėra suvokiamos kaip sustabarėjusios, nekintančios frazės. Pavyzdžiui, A. Wray (2002, p. 63) teigia, kad „kolokacijos yra įprastos, bet jokių būdu ne išskirtinai tik tokios žodžių poros“. Taigi kolokacijų variantiškumas gali būti suvokiamas kaip savaime suprantamas ir ne toks problemiškas. O frazeologizmai dažniausiai apibrėžiami kaip sustabarėję junginiai, taigi jų varijavimas pasidaro problemiškas. Todėl rašant apie PJ variantiškumą ir jo tipus šiame skyriuje daugiau remiamasi frazeologizmų variantiškumo aprašais. Tačiau kaip matyti iš šio tyrimo pavyzdžių analizės, iš kolokacijų vartosenos išryš-

---

Pastoviųjų junginių variantiškumas

kėja labai daug įvairių gramatinių formų, taigi yra pagrindo manyti, kad kolokacijų gramatinio variantiškumo raiška yra įvairesnė, o gramatinis variantiškumas (arba kai kurie jo tipai) gali būti būdingesni kolokacijoms nei frazeologizmams. Aprašant anglų kalbos PJ apibendrinama, kad didžiausiu variantiškumu pasižymi mažiausiai sustabarėję PJ (angl. *syntactically flexible expressions*) (Sag et al., 2002).

Tolesniuose teorinės dalies poskyriuose pirmiausia apibrėžiamas variantiškumas kaip reiškinys, pateikiamas kelių autorių požiūris į jo klasifikaciją; aprašyta, kaip lietuvių ir kitų šalių autoriai supranta leksinį ir šiam tyrimui ypač aktualų gramatinį variantiškumą.

Pastoviųjų junginių variantiškumo samprata ir klasifikacijos

Stilistikos požiūriu variantu laikomas „kitas tos pačios reikšmės kalbos vieneto pavidalas“ (plg. Župerka, 2001, p. 28). Rašant apie variantus, lietuvių kalbotyroje dar vartojamas *sinonimo* terminas (plg. darybiniai, morfologiniai, sintaksiniai sinonimai) (Pikčilingis, 1969; 1975; Župerka, 2001; Valiulytė, 1998), nors, kaip matyti iš tolesnės apžvalgos, kalbant apie gramatiniais požymiais besiskiriančias PJ formas, dažniau vartojamas *varianto* terminas – būtent šis terminas pasirinktas toliau pristatomame tyrime įvardijant gramatinius variantus.

Analizuodama frazeologizmus A. Paulauskienė (1957) teigia, kad formalieji skirtumai (nevienoda sintaksinė struktūra, leksiniai kintamieji) leidžia tam tikrus frazeologinius junginius laikyti variantais, jeigu tik išlaikoma ta pati reikšmė. F. Čermákas (2007, p. 93) frazemos³ variantą apibrėžia taip: variantas – pastovi ar nenusistovėjusi, palyginti nežymi struktūrinė ar semantinė frazemos modifikacija, nekeičianti tos frazemos funkcijos ir iš esmės nekeičianti frazemos reikšmės. Vadinasi, tam tikro frazeologizmo variantais gali būti laikomi panašios struktūros ir tos pačios reikšmės frazeologizmai, kurie, pavyzdžiui, gali skirtis žodžių formomis: *kaip iš akies luptas* ir *kaip iš akių luptas*.

Frazeologijos darbuose minimi leksiniai, morfologiniai ir sintaksiniai, fonologiniai variantai; atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad dažnai tas pats variantas apima kelias ypatybes (plg. Čermák, 2007, p. 93). E. Hemmerling (1989, p. 297) dar mini ir prozodinius, darybinius frazeologizmų variantus.

H. Burgerio (1998, p. 25–27) pateikiamoje vokiečių kalbos frazeologizmų variantų klasifikacijoje aprašomi tokie frazeologizmų varijuojančių dėmenų požymiai:

- a) skiriasi vieno ar kelių frazeologizmo dėmenų gramatiniai požymiai, pvz., *seine Hand* (vns.) / *seine Hände* (dgs.) *im Spiel haben* (pažodžiui: *turėti savo ranką / rankas žaidime*; reikšmė „visur dalyvauti“);
- b) gali varijuoti leksiniai dėmenys, plg.: *ein schiefes Gesicht machen / ziehen* (pažodžiui: *kreivą veidą padaryti / traukti*; reikšmė „reikšti nepasitenkinimą“);
- c) gali būti vartojamas ilgesnis ir trumpesnis to paties frazeologizmo variantas: *sich etw. im Kalender anstreichen / sich etw. rot im Kalender anstreichen* (pažodžiui: *ką nors pabraukti kalendoriuje / ką nors raudonai pabraukti kalendoriuje*; reikšmė „pasižymėti ką nors kaip retenybę“);
- d) gali varijuoti frazeologizmo dėmenų tvarka, pvz.: *aussehen wie Milch und Blut / wie Milch und Blut aussehen* (pažodžiui: *atrodyti kaip pienas ir kraujas / kaip pienas ir kraujas atrodyti*; reikšmė „atrodyti sveikai ir jaunai“);
- e) gali būti valentingumo skirtumų, atsižvelgiant į sakinį, kuriame vartojamas variantas: *sich die Schuhsohlen ablaufen nach etw. / um etw. zu bekommen* (pažodžiui: *batų padus numindyti dėl ko nors / batų padus numindyti, kad ką nors gautum*; reikšmė „labai stengtis“).

³ Frazema čia apima ir kolokacijas, ir frazeologizmus, ir posakius.

Panašūs variantiškumo tipai skiriami ir ankstesniuose darbuose, pvz., Kuninas (1964, cit. iš Fedulenkova, 2005) klasifikuoja anglų kalbos frazeologizmų: a) leksinius variantus: *big / fat / heavy / long / well-lined purse*; b) morfologinius variantus: *get into deep water / waters*; c) sintaksinius variantus: *blow away the cobwebs / blow the cobwebs away*; d) pozicinius variantus: *dot the i's and cross the t's / cross the t's and dot the i's*, e) kvantitatyvinius variantus: *keep your chin up / chin up*.

Remiantis čekų kalbos pavyzdžiais, matyti, kad F. Čermáko (2007) aprašyta variantiškumo sistema pagrįsta sintagminių ir paradigminių elementų varijavimu. **Sintagminio variantiškumo** tipais laikomi: 1) kvantitatyviniai variantai ir 2) kвалитatyviniai variantai.

Kvantitatyviniams priskiriami:

- a) ilgesni tos pačios frazemos variantai: *prinest nekomu neco k nosu (atnešti kam nors ką nors po nosimi)* ir *prinest nekomu neco az k nosu (atnešti kam nors ką nors net po nosimi)*;
- b) trumpesni tos pačios frazemos variantai: *dostat jich nepočítanych (likti jiems nenubaustiems)* ir *dostat nepočítanych (likti nenubaustiems)*. Kвалитatyviniams priskiriamos, pavyzdžiui, inversijos: *sypat si hlavu popelem / sypat si popel na hlavu (barstyti sau galvą pelenais / barstyti sau pelenus ant galvos)*.

Kvantitatyvinių ir kвалитatyvinių variantų skyrimo pagrindas – kiekybinė ir kokybinė frazeologizmo dėmenų kaita.

Tačiau sintagminio variantiškumo tipologijoje dar skiriami ir vadinamieji santykio variantai (angl. *relational*): į juos įeina tie atvejai, kai: a) variantas turi valdymą nurodantį dėmenį, juo dažnai būna prielinksniai su linksniais (ček. *ohrnovat nos (nad nečim) (riesti nosį (prieš ką nors))*) arba b) kaitomąjį dėmenį, kuriuo dažnai eina linksnis (ček. *merit (nekomu) dvojim metrem) (matuoti (ką nors) dvigubu matu)*). Matyti, kad santykio variantams taip pat būdinga ilgesnė struktūra, bet čia svarbu, kad papildomi dėmenys rodo sintaksinį požymį, dėl to santykio variantai atskiriami nuo kvantitatyvinių variantų.

Kitų autorių aprašuose minimi leksiniai variantai F. Čermáko (2007) pateikiami ir aiškinami kaip paradigminius variantiškumas (pvz., *do bileho rana / dne*, pažodžiui: *iki balto ryto / baltos dienos*; reikšmė „iki aušros“).

Pasirinkus klasifikuoti sintagminiu ir paradigminiu pagrindu, F. Čermáko (2007) klasifikacijoje nuosekliau integruojami nuo leksinio, morfologinio ir sintaksinio lygmens atsieti poziciniai variantai, ilgesni ir trumpesni variantai, taip pat ir variantai su valentingumą rodančiais dėmenimis. Tačiau ne visai aišku, kiek šioje klasifikacijoje atsispindi kitų klasifikacijų minimi variantų gramatiniai, tiksliau, morfologiniai, požymiai, pvz., H. Burgerio (1998) minimi variantai, kuriuose daiktavardis gali būti vartojamas ir vienaskaita, ir daugiskaita: *seine Hand (vns.) / seine Hände (dgs.) im Spiel haben* (pažodžiui: *turėti savo ranką / rankas žaidime*; reikšmė „visur dalyvauti“).

Iš kelių pateiktų klasifikacijų matyti, kad analizuojant variantiškumą svarbi atskirų dėmenų kaita ir frazeologizmo struktūros pokyčiai. Šiame straipsnyje labiausiai remtasi H. Burgerio (1998) siūlomu modeliu, ir varijavimo tipai skirstyti pagal varijuojančius dėmenis: PJ dėmenų gramatinių požymių varijavimą (ši varijavimo grupė skaidoma detaliau, atsižvelgiant į tai, kokie gramatiniai požymiai varijuoja, pvz., giminė, skaičius, laipsnis, linksnis ir kt.), PJ dėmenų tvarkos kaitą (atskirai neskiriami sintaksiniai ir poziciniai variantai, kaip kad Kunino (1964, cit. iš Fedulenkova, 2005)), valentingumo skirtumus (šio tyrimo duomenyse dažnai susiję su linksnio skirtumais). H. Burgerio išskirtas leksinių dėmenų varijavimas šiame straipsnyje toliau neanalizuojamas, tik trumpai pristatomi ankstesni lietuvių kalbos frazeologijos leksinio variantiškumo tyrimai (žr. skyrių „Pastoviųjų junginių leksinis variantiškumas“).

Pastoviųjų junginių leksinis variantiškumas

Kiek žinoma šio straipsnio autoriams, lietuvių kalbos frazeologizmai iki šiol aprašyti daugiausia tik leksinio variantiškumo požiūriu, t. y. tirti frazeologizmų leksiniai variantai. Remiantis E. Hemmerling (1989) pateikiamais lietuvių kalbos duomenimis, leksiniai variantai pagal vartojimo dažnumą sudaro gausiausią grupę: 915 iš 2300 frazeologizmų. Leksiniams variantams E. Hemmerling (1989, p. 298) priskiria tokias paraleliai funkcionuojančias frazeologizmų rūšis, kurios išlaiko tą pačią struktūrinę schemą, kiekybinę sandarą, semantinę identišumą ir nepakitusią bendrą leksinę bei gramatinę viso frazeologizmo charakteristiką.

Iš E. Hemmerling (1989) pateiktos leksinių frazeologizmų dėmenų struktūrinės-gramatinės analizės matyti, kad a) varijuoti gali visos kalbos dalys, tačiau dažniausiai pasitaiko tai pačiai kalbos daliai priklausanti dėmenų kaita, ypač produktyvūs veiksmažodiniai ir daiktavardiniai dėmenys (tą patvirtino ir šio tyrimo duomenys, plačiau žr. skyrių „Pastoviųjų junginių gramatinis variantiškumas“), plg. *į nagą suriesti / suvaryti* arba *nors į pasaulio galą / kraštą*; b) varijuojantys dėmenys gali būti antonimai; vienos teminės grupės žodžiai; taip pat žodžiai, siejami hiperoniminiais–hiponiminiais santykiais.

Nors leksiniai variantai yra aiškiai atskiriami kaip variantų tipas, požiūriai, kas laikytina leksiniais variantais, gali kiek skirtis. Pavyzdžiui, E. Hemmerling (1989, p. 297) kiekybinės frazeologizmo dėmenų kaitos atvejus (ilgesnį arba trumpesnį to paties frazeologizmo pavidalą) priskiria leksiniams variantams ir laiko juos leksiniais kiekybiniais. Kaip ir E. Hemmerling (1989), R. Moon (1998) anglų kalbos PJ leksiniams variantams priskiria PJ, kuriems būdinga tai pačiai kalbos daliai priklausanti dėmenų kaita (kintamieji veiksmažodžiai, daiktavardžiai, būdvardžiai ir kt. kalbos dalys). Prie leksinių variantų R. Moon (1998) yra priskyrusi ir įterpimus (angl. *insertions*), taip pat sutrumpintus to paties PJ variantus (angl. *truncations*). Galima atkreipti dėmesį, kad R. Moon požiūris rodo kiek kitokį trumpesnių ir ilgesnių variantų aiškinimą: prie sutrumpinto varianto ji atitinkamai neskiria pailginto varianto. Pasak R. Moon, ilgesnis frazeologizmo variantas yra įterpimo (angl. *insertions*) rezultatas.

Atsižvelgiant į anksčiau aprašytas variantiškumo klasifikacijas, svarbu atkreipti dėmesį, kad ilgesnis ir trumpesnis frazeologizmo variantas gali būti vertinamas nevienodai. Pavyzdžiui, H. Burgerio (1998) pateiktas ilgesnis ir trumpesnis to paties frazeologizmo variantas: *sich etw. im Kalender anstreichen / sich etw. rot im Kalender anstreichen* (pažodžiui: *ką nors pabraukti kalendoriuje / ką nors raudonai pabraukti kalendoriuje*; reikšmė „pasižymėti ką nors kaip retenybę“). Kyla klausimas, kaip vertinti šio frazeologizmo papildymą prieveiksniu *raudonai*: jeigu kaip ilgesnį frazeologizmo variantą, tai tada tai yra kiekybinė dėmenų kaita. Plg. anksčiau pateiktą F. Čermáko pavyzdį: *prinest nekomu neco k nosu (atnešti kam nors ką nors po nosim)* ir *prinest nekomu neco az k nosu (kam nors ką nors net po nosim atnešti)*, kur antrame variante tiesiog pridodamas papildomas žodis (dalelytė). Tačiau jeigu imtume atvejus, kur vienam iš frazeologizmo dėmenų yra pridodamas pažyminys (*laižyti antžmogiu batus, durys užtrenkiamos prieš nepažįstamųjų nosi*), tokie atvejai jau galėtų būti priskiriami gramatikai (sintaksei). Šiame straipsnyje laikomasi būtent šios pozicijos, t. y. kad pažyminių ir kitų sakinio dalių įsiterpimai (arba ilgesni tam tikro PJ variantai) yra gramatinio variantiškumo forma (plačiau žr. skyrių „Pastoviųjų junginių gramatinis variantiškumas“ apie PJ įsiterpimus).

Tiriant PJ vartoseną, pastebėta, kad ir kolokacijos, ir frazeologizmai dažnai vartojami keliomis formomis. Pavyzdžiui, *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodyne* (Rimkutė et al., 2012) PJ pateikti ne viena (antraštine) forma, o visomis, kurios nustatant PJ automatiškai buvo atpažintos kaip dažniausios formos (pvz., frazeologizmas *kabo ant plauko, kabojo ant plauko*; kolokacija *sveiko proto, sveiku protu* ir pan.). Tokie atvejai šiame straipsnyje laikomi kaitybinėmis formomis, o ne gramatiniais variantais.

Pastoviųjų junginių gramatinis variantiškumas

Vis dėlto analizuojant PJ tekstyne, pastebėta, kad PJ vartojami įvairiomis formomis, kurios negali būti laikomos tik kaitybinėmis. Šis variantiškumas skirstytas pagal besiskiriančius PJ formas požymius:

- gramatinės kategorijas, pvz., skaičių (*iš pradžios – iš pradžių*), dalyvių rūši (*vykdomasis direktorius – vykdytysis direktorius*) ir t. t.;
- darybines žodžio dalis, pvz., priešdėlius (*kraujo liejimas – kraujo praliejimas*), priesagas (*ekonomikos krizė – ekonominė krizė*⁴);
- žodžių tvarką ir galimybę įsiterpti kitiems žodžiams (išsamiau žr. skyrių „Gramatiniai pas-tovijų junginių variantai DELFI.lt tekstyne“).

Anksčiau aptartose klasifikacijose nėra daug informacijos apie skirtingų morfologinių arba sintaksinių požymių turinčius PJ variantus, bet, kaip minėta, tos klasifikacijos iš esmės remiasi informacija apie frazeologizmus. Analizuojant kolokacijas, matyti, kad jų variantai skiriasi įvairiais morfologiniais ir sintaksiniais požymiais, ir ta įvairovė didesnė nei frazeologizmų GV.

Gramatinės kategorijos varijavimas arba darybinių žodžių dalių (priesagų, priešdėlių) atsiradimas žodyje – gana akivaizdūs gramatinio variantiškumo atvejai. Kita vertus, yra ne tokių aiškių atvejų, pvz., PJ vartojimas kita kalbos dalimi (pvz., *galvą laužyti* ir *galvos laužymas*, *auga kainos* ir *kainų augimas*), kurie kitas kalbas analizuojančių autorių vadinami transformacija, bet nebūtinai laikomi GV.

Pavyzdžiui, anglų kalbos PJ variantiškumo klasifikacijoje R. Moon (1998, p. 113–114) be lek-sinių variantų aprašo dar dvi kategorijas:

- **sisteminių** PJ variantiškumą (angl. *systematic variation*), kuris yra leksinio ir sintaksinio pobū-džio: tokie variantai apima, pvz., veiklo skirtumus (*open one's eyes, keep one's eyes open*);
- **transformacijas**. Prie šių morfologinių darinių priskiriami, pvz., tokie atvejai, kai galima PJ vartoseną neveikiamąją rūšimi (angl. *passivization*), taip pat čia minimi nominalizacijos atvejai (*every cloud has a silver lining > silver lining, come and go > coming and going*).

R. Moon transformacijas mini kaip atskirą variantų kategoriją, o, pavyzdžiui, F. Čermákas (2007) aiškiai transformacijų variantais nelaiko. Pasak F. Čermáko (2007, p. 93), „variantai turi būti atskirti nuo frazemų transformacijų, kurios skiriasi savo funkcija“, tiksliau, „varian-tas yra tos pačios frazemos modifikacija, išlaikanti tos frazemos funkciją, o transformacijo-mis sukuriamas naujas vienetas“ (Čermák, 2007, p. 122).

Aprašydamas transformacijų tipus, F. Čermákas (2007) skiria: leksikalizacijos atvejus (*kvetomluva* (struktūra daiktavardis + daiktavardis) (pažodžiui *gėlių kalba*; reikšmė „poetiška, vaizdinga kalba“), kaip lietuvišką pavyzdį galima pateikti dvišaknį veiksmažodį *padlaižiauti* (iš frazeologizmo *padus laižyti*, struktūra daiktavardis + veiksmažodis) ir tokius atvejus kaip nominalizacija (čekų *prekročit Rubikon > prekročeni Rubikonu – kirsti Rubikoną > Rubikono kirtimas*). Dėl leksikalizacijos atvejų galima sutikti: turbūt netikslu būtų sudurtinį žodį laikyti junginio variantu, bet dėl nominalizacijos atvejų šiame tyrime laikomasi R. Moon (1998) nuomonės, kad transformacijos turėtų būti įtrau-kiamos į variantiškumo klasifikaciją. Šio tyrimo medžiagoje rasta daug transformacijų atvejų, ypač tarp kolokacijų, todėl čia transformacijos laikomos gramatiniu variantiškumu (plg. iš *ieškoti ada-tos šieno kupetoje > adata šieno kupetoje; nutekėjo protai > protų nutekėjimas*).

Žodžių tvarkos kaita ir galimybė įsiterpti kitiems žodžiams šiame straipsnyje laikomi ne morfologinio, o sintaksinio variantiškumo tipais. Žodžių tvarkos kaita (pvz., *daryti įtaką* ir *įtaką daryti*) jau minėti frazeologizmų variantiškumo klasifikacijose (pvz., Kuninas, 1964,

⁴ Šiame straipsnyje nesigilinama į kalbos taisyklingumo reikalavimus ir aprobuotąją terminiją. Pateikiami net ir kalbos normų neatitinkantys PJ, pavartoti DELFI.lt tekstyne ir automatiškai jame nustatyti kaip PJ.

cit. iš Fedulenkova, 2005; Burgeris, 1998). Mokslininkų šiek tiek tyrinėtus ir kolokacijų dėmenų tvarkos variavimas. Pavyzdžiui, R. Krishnamurthy'is et al. (2004) padarė išvadą, kad kai kurie kolokatai yra poziciškai laisvi (angl. *position free*), o kiti – poziciškai priklausomi (angl. *position dependent*). Poziciškai laisvi kolokatai gali būti vartojami tiek prieš pagrindinį kolokacijos žodį, tiek po jo, tarp jų galimi skirtingo ilgio įsiterpimai. Poziciškai priklausomi kolokatai turi savo įprastą poziciją, pavyzdžiui, iškart prieš pagrindinį žodį. Tačiau, ištyrę savo tekstyno duomenis, autoriai teigia, kad poziciškai laisvos kolokacijos tekste gana retos. Poziciškai priklausomi kolokatai dažnai sudaro frazeologizmus, kurių dėmenys negali būti sukeičiami vietomis (pvz., *never mind*) (Krishnamurthy et al., 2004, p. 83). Kitais atvejais kolokacijos yra poziciškai priklausomos dėl kalbos dalių junglumo dėsnų, pavyzdžiui, *first year* – skaitvardis pažymi daiktavardį. Taip pat autoriai nurodo, kad pasitaiko nemažai atvejų, kai teoriškai kolokacija galėtų būti poziciškai laisva, bet praktiškai dėmenys beveik visada vartojami ta pačia tvarka (pvz., *old man, understand English, good example*).

Tokia išvada leistų manyti, kad dauguma PJ turi įprastą žodžių tvarką. Tačiau, analizuojant tekstyno duomenis, matyti, kad vis dėlto pasitaiko PJ žodžių tvarkos kaitos atvejų. Iš dalies būtų galima daryti prielaidą, jog žodžių tvarkos variavimas būdingesnis lietuvių nei, pavyzdžiui, anglų kalbai, nes dažnai teigiama, kad lietuvių kalbos žodžių kalba yra laisva (pvz., Klimas, 2002). Tačiau V. Ambrasas (2012) daro išvadą, kad toks bendras teiginys ne visada yra pagrįstas. Anot jo, nors lietuvių kalbos žodžių tvarka dažnai nėra griežta, bet daugeliu atveju aiškiai jaučiama, kuri tvarka neutrali, o kuri – stilistiškai žymėta (Ambrasas, 2012). Išanalizavus PJ pavyzdžius tekstyne, akivaizdu, kad žodžių tvarkos kaita įmanoma, bet nėra labai dažna. Taigi R. Krishnamurthy'io et al. (2004) išvada, kad poziciškai priklausomi kolokatai būdingesni nei poziciškai laisvi, atrodo, tinka ir lietuvių kalbai.

Su žodžių tvarkos variantiškumu labai susijusi ir žodžių įsiterpimo į PJ galimybė. Analizuojant PJ variantus, akivaizdu, kad žodžių įsiterpimas būdingas tiek kolokacijoms, tiek frazeologizmams. Svarbu pabrėžti, kad šiame tyrime junginiai su įsiterpimais nelaikomi naujais ilgesniais PJ (plg. Čermák, 2007). Pats junginys nesikeičia (jį sudaro tos pačios tų pačių žodžių formos), tiesiog PJ vartojamas neištisine forma. Pavyzdžiui, analizuojant junginį *laiką leidžia* ir *laiką ramiai leidžia*, abiem atvejais PJ yra *leisti laiką*, tik antruoju atveju vartojama neištisinė jo forma. Tokie atvejai šiame tyrime laikomi sintaksiniais PJ variantais.

PJ vartojimas neištisine forma itin būdingas kolokacijoms, nes kolokacijos paprastai suvokiamos ne kaip sustabarėjusios frazės, o kaip žodžių ypatybė būti pavartotiems drauge (angl. *co-occur*). Reikėtų atkreipti dėmesį, kad toks žodžių vartojimas drauge nebūtinai reiškia, kad žodžiai turi būti vartojami greta. S. Evertas (2009) teigia, kad žodžių vartojimas drauge gali būti suvokiamas skirtingai. Jis skiria tris atvejus:

- paviršinis vartojimas drauge (angl. *surface co-occurrence*) (pvz., Firth, 1957): žodžiai dažnai vartojami drauge per tam tikrą atstumą vienas nuo kito;
- tekstinis vartojimas drauge (angl. *textual co-occurrence*): žodžiai vartojami drauge viename teksto vienetė, paprastai sakinyje ar frazėje;
- sintaksinis vartojimas drauge (angl. *syntactic co-occurrence*): žodžiai vartojami drauge ir juos sieja tiesioginis sintaksinis ryšys.

Paviršinio vartojimo drauge atveju galimas įsiterpiančių žodžių skaičius varijuoja priklausomai nuo tyrimo tikslo ir lingvistų pasirinkimo. Dažnai naudojamas ± 4 žodžių atstumas (pvz., Sinclair, 1991; Krishnamurthy et al., 2004). Tekstinis vartojimas drauge leidžia išskirti ir tirti silpniau susijusias (mažesnius tarpusavio traukos įverčius turinčias) kolokacijas (Evert, 2009). Sintaksinis vartojimas drauge mažiausiai grįstas atsitiktiniais pasirinkimais (tarkim,

koks atstumas tarp kolokatų leidžiamas, koks jau ne), nes sintaksinis ryšys tarp žodžių aiškiai nustatomas. Pavyzdžiui, sintaksinio vartojimo drauge atveju kolokaciją galėtų sudaryti veiksmožodis ir jo tiesioginis objektas, pažyminiu einantis būdvardis ir jo pažymimas daiktavardis ir t. t. Šiame tyrime pasirinktas sintaksinio vartojimo drauge kriterijus, ir junginys su įsiterpimais laikomas kolokacija tik tada, kai abu PJ dėmenys sintaksiškai susiję.

Iš ankstesnių tyrimų matyti, kad lietuvių kalboje įsiterpimai tarp kolokacijos dėmenų gana dažni. Rankomis anotuotame bandomajame 72 tūkst. žodžių DELFI.lt tekстыne⁵ junginiai su įsiterpimais sudarė apie 17 % visų pažymėtų PJ (Bielinskienė et al., 2017). Iš duomenų matyti, kad dominuoja vienažodžiai įsiterpimai, nemažai ir dvižodžių įsiterpimų, ilgesni įsiterpimai nėra labai būdingi.

Apibendrinant galima teigti, kad apžvelgtuose teoriniuose darbuose leksiniais ir gramatiniais PJ variantais laikomi to paties PJ pavidalai, kuriuose, nepaisant leksikos, morfologijos, sintaksės ar kitokių skirtumų, išlaikoma ta pati reikšmė. Kai kuriose klasifikacijose (plg. Čermák, 2007) PJ variantais laikytini tie, kurie išlaiko ne tik reikšmę, bet ir tą pačią funkciją, todėl, pvz., nominalizacijos atvejai (*ieškoti adatos šieno kupetoje > adata šieno kupetoje; nutekėjo protai > protų nutekėjimas*) dėl pakitusios funkcijos skirtingų autorių gali būti vertinami nevienodai. Šiame tyrime nominalizacija laikoma gramatinio variantiškumo forma.

Analizuojant variantiškumo klasifikacijas galima pastebėti daugiau autorių nuomonių skirtumų, kaip traktuojamas panašus reiškiny: tarkim, vertindami ilgesnį PJ variantą, kai kurie autoriai priskiria tokius atvejus leksiniam variantiškumui, kiti, ypač jeigu kalbama apie pažyminių ir kitų sakinio dalių įsiterpimus, vertina sintaksiškai ir laiko gramatinio variantiškumo forma. Šiame straipsnyje pasirinkta antroji pozicija: pažyminių ir kitų sakinio dalių įsiterpimai (arba ilgesni tam tikro PJ variantai) yra gramatinio variantiškumo forma (pvz., *laiką leidžia ir laiką ramiai leidžia*) ir laikomi sintaksiniais PJ variantais.

Apžvelgtuose teoriniuose darbuose daugiausia rašoma apie frazeologizmų variantiškumą, o šiame tyrime didžiąją dalį PJ sudaro kolokacijos, todėl teorinėje dalyje aptartos klasifikacijos buvo tik vienas iš orientyrų, kuriuo remiantis buvo sudaryta toliau pristatoma gramatinio variantiškumo klasifikacija. Remtasi H. Burgerio (1998) siūlomu modeliu, ir varijavimo tipai skirstyti pagal PJ dėmenų gramatinių požymių varijavimą (pvz., giminė, skaičius, laipsnis, linksnis ir kt.), PJ dėmenų tvarkos kaitą, valentingumo skirtumus (šio tyrimo duomenyse dažnai susiję su linksnio skirtumais). Vis dėlto šiame tyrime klasifikaciją labiausiai nulėmė pati tiriamoji medžiaga, kuria remiantis ir buvo sudaryta lietuvių kalbos PJ gramatinio variantiškumo klasifikacija ir aprašytas gramatinis variantiškumas.

Šioje dalyje aprašomi gramatinio variantiškumo tipai, kurie iliustruojami pavyzdžiais iš DELFI.lt tekstyno. Aptariama, kokios struktūros PJ būdingi GV. Leksinis variantiškumas, arba leksiniai variantai, čia netiriami (pvz., *išnešti kudašį / išnešti kailį*). Be to, netiriami tokie atvejai, jei kai kurios vartosenoje pastebėtos PJ formos formaliai yra panašios ir gali atrodyti kaip variantai, bet dėl reikšmės skirtumų negali būti laikomos to paties PJ gramatiniais variantais. PJ gramatiniais variantais nelaikomi šie atvejai:

- a) kai priešdėlis pakeičia junginio reikšmę, plg. frazeologizmų porą *apsukti galvą* (reikšmė: „apgauti“) ir *pasukti galvą* (reikšmė: „intensyviai mąstyti“)⁶;
- b) kai pridėta priesaga suteikia kitą reikšmę: *asmens duomenys – asmeniniai duomenys*;

⁵ Šiame tekстыne rankomis buvo žymėtos kolokacijos ir frazeologizmai. Plačiau apie anotavimą, jo metu kilusias problemas žr. Bielinskienė et al., 2017.

⁶ Kartais frazeologizmų poroje tas pats junginys (plg. *pasukti galvą*) gali būti ir kolokacija, ir frazeologizmas, tačiau tokiu atveju imama frazeologizmo reikšmė. Kolokacijos ir frazeologizmo pora nelaikytina variantais.

- c) dėl gramatinės kategorijos, pvz., skaičiaus: vienaskaita rodo konkretų pavadinimą (*Šiaurės jūros laivynas*), daugiskaita vartojama kaip terminas (*jūrų laivynas*);
- d) dėl kelių gramatinių kategorijų, pvz., įvardžiutinės formos ir daugiskaitos: *trečia valstybė – trečiosios valstybės*; dėl skirtingų linksnių ir daugiskaitos: *sumokėti dalį – sumokėti dalimis* ir pan.

Tiesa, kartais reikšmės niuansai, ypač perteikiami darybos priemonėmis, labai menki, tačiau dėl darybinės reikšmės skirtubių čia nelaikomi variantais, pvz.: *ekonominis sprendimas – ekonomiškąs sprendimas*; *politinis – politizuotas sprendimas*; *praktinis sprendimas – praktiškas sprendimas*; *išmanus sprendimas – sumanus sprendimas*.

Kaip minėta, gramatiniu variantiškumu nebus laikomas **regularus** kaitybinių formų varijavimas: *apgalvotas sprendimas – apgalvoto sprendimo, apgalvotam sprendimui...* (linksnių); *vyksiančios rungtynės – vykusių rungtynės* (laiko variantai)⁷, išskyrus tada, kai dominuoja viena kuri PJ forma, kuri laikoma tokio junginio lema (antraštine forma), nes tik ji ir tvartojama tekstyne arba sudaro didžiąją visų kaitybinių formų dalį, pvz., *artimiausiais metais*; *artimiausiomis dienomis*; *automobilio rakteliai*; *vadovų teigimu* ir pan. Tokiais atvejais GV laikomos ir reguliariai kaitomos formos, pvz., *artimiausiomis dienomis* (ši forma dominuoja) – *artimiausios dienos* (tai apibendrinta kitų šio PJ pavartojimo atvejų forma, nes dar vartojamos formos *artimiausias dienas*, *artimiausioms dienoms*), t. y. daiktavardiniams junginiams būdinga linksnių kaita.

Taigi šiame tyrime GV laikomi vienodos ar panašios leksinės sudėties (bet, pvz., su galimais įsiterpimais, varijuojančiais prielinksniais, skirtingos darybos gramatinėmis formomis); labai artimos ar tos pačios reikšmės; skirtingos gramatinės sandaros (jei varijuoja gramatiniai požymiai); įmanomi pakeisti vienas kitu PJ (plg. Valiulytė, 1998, p. 9).

Gramatinis variantiškumas suvokiamas gana plačiai, kaip:

- a) **darybinis** – kai bendrašakniai žodžiai (Župerka, 2001, p. 37) varijuoja savo daryba: *ekonomikos krizė – ekonominė krizė*; *nutekėjo protai – protų nutekėjimas* (žr. 1 lentelę);
- b) **morfologinis** – kai skiriasi to paties žodžio gramatinės formos ir jos nelaikomos reguliaria kaityba: *užduoti klausimą – užduotas klausimas*; *euro įvedimas – euro įsivedimas* (žr. 2 lentelę);
- c) **sintaksinis** – panašios leksinės sudėties, bet skirtingos gramatinės sandaros sintaksinės konstrukcijos (taip pat kai įsiterpia žodžių, keičiasi žodžių tvarka ir pan.): *gauti naudą – gauti naudos*; *sukti galvą – galvą sukti* (žr. 3–5 lenteles).

Toliau pateikiamoje gramatinio variantiškumo klasifikacijoje nurodomi kiekvieno tipo požymiai (pvz., morfologinių variantų požymiai – giminė, skaičius, linksnis ir t. t.). GV aptariami pagal PJ tipus, t. y. atsižvelgiant į pagrindinį PJ dėmenį skiriami daiktavardiniai, veiksmažodiniai, būdvardiniai,rieveiksminiai junginiai. Tikimasi, kad taip išryškės junginio tipo ir GV tipo sąsajos. Iš anglų kalbos duomenų (plg. Moon, 1998, p. 121) matyti, kad variantiškumas itin būdingas veiksmažodiniams junginiams, ne toks būdingas būdvardiniams ir daiktavardiniams. Remiantis šio tyrimo duomenimis, GV būdingesni veiksmažodiniams ir daiktavardiniams, rečiau būdvardiniams ir kitų kalbos dalių PJ.

Pastoviųjų junginių GV aprašyti pateikiant daugiausia kolokacijų pavyzdžių, nes, kaip minėta įvade, kolokacijų tiriamojoje medžiagoje yra gerokai daugiau.

Darybinis variantiškumas

Darybinis variantiškumas šiame tyrime apima priešdėlių, priesagų, veiksmažodžio ir veiksmažodinio daiktavardžio formų variantus (žr. 1 lentelę).

⁷ Laikų varijavimas (taip pat nuosakų ir asmenų) kitur minimas prie morfologinio variantiškumo (sinonimikos) (Pikčilingis, 1969; Župerka, 2001).

1 lentelė. Darybinis variantiškumas

Darybinio variantiškumo tipai	Darybinio variantiškumo pavyzdžiai
1. Daiktvardiniai pastovieji junginiai	
1.1. Priešdėlių variantiškumas	
1.1.1. Be priešdėlio – su priešdėliu	Kraujo liejimas – kraujo praliejimas (F ⁸); kilimo takas – pakilimo takas; baigti rungtynes – pabaigti rungtynes; vykusios rungtynės – įvykusios rungtynės; žaistos rungtynės – sužaistos rungtynės; sprendimo vykdymas – sprendimo įvykdymas; malonus darbas – nemalonus darbas; mėgstamas darbas – nemėgstamas darbas; didelė partija – nedidelė partija
1.1.2. Skirtingi priešdėliai	Užbaigtos rungtynės – pabaigtos rungtynės
1.1.3. Kita (priešdėlinis žodis – priešdėlinis žodis su neiginiu)	Apgalvotas sprendimas – neapgalvotas sprendimas; pagrįstas sprendimas – nepagrįstas sprendimas; pralaimėtos rungtynės – nepralaimėtos rungtynės
1.2. Priesagų variantiškumas	
1.2.1. Daiktavardžio kilmininkas – priesagos <i>-inis</i> vedinys	Ekonomikos krizė – ekonominė krizė; medicinos pagalba – medicininė pagalba; nakties paukštis – naktinis paukštis (F); navigacijos sistema – navigacinė sistema; interneto svetainė – internetinė svetainė; turnyro lentelė – turnyrinė lentelė; vietos gyventojas – vietinis gyventojas; valstybės institucija – valstybinė institucija; finalo rungtynės – finalinės rungtynės; pasaulio čempionatas – pasaulinis čempionatas; arbitražinis teismas – arbitražo teismas
1.2.2. Viena priesaga – dvi priesagos	Sprendimo vykdymas – sprendimo vykdytinumas; tolesnis sprendimas – tolimesnis sprendimas; pensinis amžius – pensijinis amžius
1.2.3. Skirtingos priesagos	Kūrybingas sprendimas – kūrybiškas sprendimas
1.2.4. Be priesagos – su priesaga	Skubus sprendimas – skubotas sprendimas; žaibo greičiu – žaibo greitumu (F); naujametė naktis – naujametinė naktis; iki soties – iki sotumo
2. Veiksmažodiniai pastovieji junginiai	
2.1. Priešdėlių variantiškumas	
2.1.1. Be priešdėlio – su priešdėliu	Augti kaina ⁹ – išaugti kaina; kilti problema – iškilti problema; kelti klausimą – iškelti klausimą; daryti išvadą – padaryti išvadą; kalnus versti – kalnus nuversti (F); koją kišti – koją pakišti (F); kojas tiesti – kojas ištiesti (F); kraujas virti – kraujas užvirtis (F); laiką leisti – laiką praleisti; kreipti dėmesį – atkreipti dėmesį; galvą sukti – galvą pasukti (F); medumi tepti – medumi patepti (F); metai bėgti – metai prabėgti; velnias nešti – velnias nunešti (F); likti atmintyje – išlikti atmintyje; skųsti sprendimą – apskųsti sprendimą; galvą lenkti – galvą nulenkti (F); gadinti orą – pagadinti orą; imtis veiksmų – nesiimti veiksmų; semtis patirties – pasisemti patirties; dalintis patirtimi – pasidalinti patirtimi; lietus kraujas – besilieti kraujas (F); saulė leisti – saulė nusileisti
2.1.2. Skirtingi priešdėliai	galvą nulenkti – galvą palenkti (F); koją pakelti – koją iškelti (F); pabaigti rungtynes – užbaigti rungtynes
2.1.3. Kita: – priešdėlinis žodis – priešdėlinis žodis su neiginiu; – nepriešdėlinis žodis – priešdėlinis žodis su dviem priešdėliais	Priimti sprendimą – nepriimti sprendimo; pateikti duomenis – nepateikti duomenų; rankas nuleisti – rankų nenuleisti; problema iškilti – problema neiškilti; Kaina kilti – kaina nepakilti; mokėti mokesį – nesumokėti mokesčio
2.2. Priesaginiai variantai	
2.2.1. Be priesagos – su priesaga	Priimti sprendimą – priiminėti sprendimus; įvesti eurą – įvedinėti eurą; šilti oras – šiltėti oras
2.2.2. Skirtingos priesagos	Patirtimi dalytis – patirtimi dalintis
2.3. Veiksmažodžio – veiksmažodinio daiktavardžio formų variantiškumas	Augti kaina – kainų augimas; kaulus laužyti – kaulų laužymas (F); konvertuoti valiutą – valiutos konvertavimas; licenciją išduoti – licencijos išdavimas; galvą laužyti – galvos laužymas (F); galvą sukti – galvos sukimas (F); rinkti seimą – seimo rinkimai; svarstyti seime – svarstymas seime; įgyvendinti sprendimą – sprendimo įgyvendinimas; priimti sprendimą – sprendimo priėmimas; įvesti eurą – euro įvedimas; nagrinėti teisme – nagrinėjimas teisme

⁸ Čia ir kitur raide F žymima frazeologizmų pora.⁹ Kai kurių subjektyvių junginių lemos gali atrodyti ne visai rišlios. Tekstyne tokie junginiai pavartoti įvairiomis nuosakų ir laikų formomis, o bendratis pasirinkta kaip visas kaitybines formas apibendrinanti gramatinė forma.

Iš priešdėlinių variantų dominuoja PJ, kurių viena forma nepriešdėlinė (arba ir priešdėlinė), o kita – su neigiamuoju priešdėliu (*racionalus sprendimas – neracionalus sprendimas; pralaimėtos rungtynės – nepralaimėtos rungtynės; priimti sprendimą – nepriimti sprendimo; kaina kilti – kaina nepakilti*) (žr. 1 lentelę 1.1.1, 1.1.3, 2.1.3 punktus). Šis variantiškumo tipas būdingas tiek daiktavardiniams, tiek veiksmažodiniams PJ ir yra iš esmės reguliari tokio tipo junginių daryba. Atkreiptinas dėmesys, kad kai kurios priešdėlinės formos gali būti laikomos ir veiksmo kategorijos kaita, t. y. viena forma eigos, o kita įvykio veiksmo. Kaip teigia A. Judžentis (2012, p. 148), „[g]ramatinės veiksmo kategorijos raiškos priemonės lietuvių kalboje yra veiksmažodžių darybos (*skaitė : perskaitė*) bei kaitybės (*skaitė : skaitydavo*) afiksai“. Tokias formas nuspręsta laikyti žodžių darybos, o ne morfologijos variantais, nors pripažįstama, kad tai diskusinis gramatinio variantiškumo klasifikacijos aspektas.

Be aptartojo priešdėlio *ne-*, kaip nepriešdėlinės formos variantas vartojami ir kiti priešdėliai: *pra-*, *pa-*, *su-*, *į-* (daiktavardiniuose junginiuose), *at-*, *ap-*, *iš-*, *pa-*, *pra-*, *nu-*, *už-* (veiksmažodiniuose junginiuose), pvz.: *kraujo liejimas – kraujo praliejimas; auga kaina – išauga kaina* (žr. 1 lentelę 1.1, 2.1 punktus). Veiksmažodinių PJ priešdėlių variantų įvairovė daug didesnė nei daiktavardinių. Labai nedaug atvejų, kai varijuoją skirtingi priešdėliai: *galvą nulenkti – galvą palenkti* (F) (reikšme „nusižeminti“); *pabaigti rungtynes – užbaigti rungtynes*.

Vienas dažniausių priesaginio variantiškumo tipų, kai PJ daiktavardžio kilmininkas variantiškas PJ su priesaga *-inis*. Tarp šių formų ryški sinonimija, nors kai kur kalbos taisyklingumo požiūriu priimtinesnė daiktavardžio kilmininko forma (*ekonomikos krizė – ekonominė krizė; medicinos pagalba – medicininė pagalba*) (žr. 1 lentelę 1.2.1 punktą; išsamiau į kalbos normas nesigilinama).

Šiame tyrime GV pasirinkta laikyti ir tokias formas, kai veiksmažodis varijuoją su to paties tipo veiksmažodiniu daiktavardžiu, juolab kad tokių formų pasitaikė tikrai nemažai: *augti kaina – kainų augimas; kaulus laužyti – kaulų laužymas* (F) (žr. 1 lentelę 2.3 punktą), nors, kaip matyti iš teorinių darbų apžvalgos, diskutuotina, koku variantiškumo tipu laikyti šias formas.

Pasitaikė atvejų, kai variantiškumas reiškiamas keliomis darybos priemonėmis, pvz., dviem priešdėliais: priešdėline forma su neiginiu (*kaina kyla – kaina nepakyla*) (žr. 1 lentelę 2.1.3 punktą).

Morfologinis variantiškumas

Iš visų GV tipų didžiausia įvairovė pasižymi morfologinis variantiškumas. Jis būdingas daiktavardiniams, veiksmažodiniams, būdvardiniams ir prieveiksminiams PJ. Juo laikomas tokių gramatinių kategorijų varijavimas: giminės, skaičiaus, apibrėžtumo, sangrąžos, laipsnio, ilgųjų ir trumpųjų formų, veiksmažodžio asmenuojamųjų ir neasmenuojamųjų formų, dalyvių rūšių (žr. 2 lentelę). Gramatinis variantiškumas būdingiausias asmenuojamosioms ir neasmenuojamosioms veiksmažodžio formoms, pvz.: *bėgti metai – bėgantys metai; vykdyti darbą – vykdomas darbas; skųsti sprendimą – skundžiamas sprendimas*. Iš pirmo žvilgsnio gali susidaryti įspūdis, kad tai reguliari kaitība, todėl tokių formų lyg ir nereikėtų laikyti GV. Tačiau būtina pabrėžti, kad asmenuojamosios ir neasmenuojamosios veiksmažodžio formos laikomos GV tik tada, kai neasmenuojamosios formos (dažniausiai dalyviai) vartojami labai dažnai ar netgi dažniau nei asmenuojamosios; paprastai dominuoja vienos kurios nors rūšies vieno laiko dalyvių forma.

Įvardžiutinių ir neįvardžiutinių formų variantiškumas daro skirtį tarp termino ir netermino. Įvardžiutinės formos būdingos PJ, kurie yra terminai: *bandomas automobilis – bandomasis*

automobilis; gyvenama vieta – gyvenamoji vieta. Bet taip pat PJ gali būti suteikiama pabrėžiamoji, išskiriamoji reikšmė: *laimėjusi partija – laimėjusioji partija; naujas pirmininkas – naujasis pirmininkas; minėta ministerija – minėtoji ministerija.*

Termininė reikšmė atsiranda ir tada, kai varijuoja dalyvių rūšys. Terminams būdinga neveikiamoji dalyvio rūšis: *vykdantysis direktorius – vykdomasis direktorius.* Tačiau kitais variantiškumo atvejais gali ir nebūti termino, tik varijuoti skirtingų dalyvių rūšių formos: *praėjęs sezonas – praeitas sezonas; numatytas darbas – numatomas darbas; pasiaukojamas darbas – pasiaukojantis darbas.*

PJ gali būti laikomas terminu ir dėl skaičiaus. Remiantis analizuojama medžiaga, vienaskaita arba daugiskaita lemia, ar PJ bus terminas, pvz., *autorias (-ių) teisės – autorias teisė; piliečio teisės – piliečio teisė*, kurių pirmiau pateikti pavyzdžiai su pagrindinio žodžio *teisės* daugiskaitos forma laikomi terminais.

Kai PJ būdingas laipsnio variantiškumas, gali varijuoti visų trijų laipsnių formos, bet dažniausiai varijuoja dviejų: nelyginamojo ir aukščiausiojo: *gražūs metai – gražiausi metai*; nelyginamojo ir aukštesniojo laipsnio: *pigus sprendimas – pigesnis sprendimas.* Beje, tam tikras laipsnis gali būti būdingas ir terminams, pvz., *aukštesnioji mokykla.* Jau minėta, kad ir kolo-kacijos gali būti vartojamos tik kuria nors dominuojančia forma, pvz., *ankstesniais metais.* Tokiu atveju būtent ši forma laikoma antraštine.

Analizuojant skaitvardžių variantiškumą, matyti, kad dažniausiai varijuoja kiekiniai pagrindiniai ir kiekiniai dauginiai skaitvardžiai, bet tai gali būti nulemta pagrindinių dėmenų, nes analizuotuose duomenyse pasitaikė nemažai daugiskaitos formos daiktavardžių, pvz., *du metai – dveji metai, penkios rungtynės – penkerios rungtynės.*

Be minėtų morfologinio variantiškumo atvejų dar rastas: giminės (*tarybos narys – tarybos narė*); sangražinės ir nesangražinės formų (*valiutos keitimas – valiutos pasikeitimas; pasta-tyti automobilį – pasistatyti automobilį*); kaitomųjų ir nekaitomųjų formų (*trisdešimt metų – trisdešimtis metų*) variantiškumas (žr. 2 lentelę).

Kaip minėta prie priešdėlinių formų (žr. poskyrį „Darybinis variantiškumas“), neretai būna susijusios kelios gramatinės kategorijos: kalbant apie priešdėlinius veiksmažodžius, ne visada žodžių darybos priemonės galima atskirti nuo veiklo kategorijos. Analizuojant sangražines formas, susiduriama su dilema, ar tai atskira veiksmažodžių ir iš jų padarytų formų gramatinė kategorija, ar tranzityvumo kategorijos dalis. Plg. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (1996, p. 287) teigiama, kad „[d]augelis sangražinių veiksmažodžių priešinami nesangražiniams tranzityvumo pagrindu: nesangražinis veiksmažodis esti tranzityvinis (*prausti, versti, kartoti*), o atitinkamas sangražinis – intrazityvinis (*praustis, verstis, kartotis*).“ Nors vėliau (p. 288) priduriama, kad ne visi sangražiniai veiksmažodžiai sudaro priešpriešą nesangražiniams tranzityvumo pagrindu; kai kurie sangražiniai veiksmažodžiai vartojami kaip atitinkamų nesangražinių veiksmažodžių sinonimai. Kai kuriais atvejais sangraža laikoma veiksmažodžių darybos priemone, bet turi keletą apribojimų, pvz., sangraža darybos priemone laikoma tik tada, kai sangražinis veiksmažodis ir pamatinis jo žodis sudaro darybos priešpriešą, t. y. skiriasi ne tik forma, bet ir reikšme, pvz., *dairytis, didžiūotis* (žr. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatiką* 1996, p. 406–405). Taigi dėl sangražos kategorijos sudėtingumo pasirinktas paprasčiausias analizės būdas: varijuojančios sangražinės ir nesangražinės formos laikomos morfologijos variantais, nes tai nėra reguliari visiems veiksmažodžiams būdinga kaitė, taip pat tai nėra įprastinė veiksmažodžių darybos priemonė.

2 lentelė. Morfologinis variantiškumas

Morfologinio variantiškumo tipas	Morfologinio variantiškumo pavyzdžiai
1. Daiktavardiniai pastovieji junginiai	
1.1. Giminės variantiškumas	Komisijos narys – komisijos narė; laidos vedėjas – laidos vedėja; atstovas spaudai – atstovė spaudai; darželio auklėtojas – darželio auklėtoja; generalinis direktorius – generalinė direktorė; operos solistas – operos solistė; politinis kalynys – politinė kalinė
1.2. Skaičiaus variantiškumas	Iš pradžios – iš pradžių (F); autoriaus teisė – autorių teisės; oro prognozė – orų prognozė; pardavimo vadovas – pardavimų vadovas
1.3. Įvardžiutinės ir neįvardžiutinės formų variantiškumas	Paskutinė valanda – paskutinioji valanda (F); nauji metai – naujieji metai, ketvirti metai – ketvirtieji metai; šventas raštas – Šventasis Raštas; Šventas Tėvas – Šventasis Tėvas; sėdimas darbas – sėdimasis darbas; gyvenama vieta – gyvenamoji vieta; laimėjusi partija – laimėjusioji partija; artimas užsienis – artimasis užsienis; oficiali dalis – oficialioji dalis; naujas karas – naujasis karas
1.4. Sangražinės ir nesangražinės formos variantiškumas	Valiutos keitimas – valiutos pasikeitimas; euro įvedimas – euro įsivedimas
1.5. Laipsnio variantiškumas	Laipteliu aukštytyn – laipteliu aukščiau (F); ilgi metai – ilgesni metai, ilgiausi metai; geri metai – geresni metai, geriausi metai; gražūs metai – gražiausi metai; didžioji partija – didžiausia partija; maža partija – mažesnioji partija; svarbios varžybos – svarbiausios varžybos; ekonomišką sprendimą – ekonomiškiausias sprendimas; lengvas sprendimas – lengviausias sprendimas; nauji duomenys – naujausi duomenys; tikslūs duomenys – tikslesni duomenys; linksmoji dalis – linksmiausia dalis
1.6. Ilgosios ir sutrumpėjusios formos variantiškumas	Išlikti atmintyje – išlikti atminty; metų pradžioje – metų pradžioj; lygioje vietoje – lygioj vietoj; kvailio vietoje – kvailioj vietoj
1.7. Skaitvardžių tipų variantiškumas	Du metai – dveji metai, dvejetas metų; trys metai – treji metai; septynios rungtynės – septynerios rungtynės; penkios rungtynės – penkerios rungtynės
1.8. Kaitomosios ir nekaitomosios skaitvardžio formos variantiškumas	Trisdešimt metų – trisdešimtis metų
2. Veiksmažodiniai pastovieji junginiai	
2.1. Sangražinės ir nesangražinės formos variantiškumas	Atverti kelią – atsiverti kelias (F); sulaukti dėmesio – susilaukti dėmesio; įvesti eurą – įsivesti eurą; pastatyti automobilį – pasistatyti automobilį; užsakyti automobilį – užsisakyti automobilį; kelnes numauti – kelnes nusimauti (F)
2.2. Asmenuojamosios ir neasmenuojamosios veiksmažodžio formų variantiškumas ¹⁰	Bėgti metai – bėgantys metai; prabėgti metai – prabėgę metai, prabėgantys metai; baigti darbą – baigiamasis darbas; nuveikti darbą – nuveiktas darbas, nuveikiamas darbas; gyventi užsienyje – gyvenantis užsienyje; balsuoti užsienyje – balsuojantis užsienyje; išrinkti pirmininką – išrinktas pirmininkas; rengti varžybas – rengiamos varžybos; skųsti sprendimą – skundžiamas sprendimas; priimti sprendimą – priimtinas sprendimas; neatidėlioti sprendimo – neatidėliotinas sprendimas
2.3. Dalyvių rūšių variantiškumas ¹¹	Praėjęs sezonas – praeitas sezonas; vykdančysis direktorius – vykdomasis direktorius; vadovaujamas darbas – vadovaujantis darbas; numatytas darbas – numatomas darbas; pasiaukojamas darbas – pasiaukojantis darbas; pažeista vieta – pažeidžiama vieta
3. Būdvardiniai pastovieji junginiai	
3.1. Įvardžiutinių ir neįvardžiutinių formų variantiškumas	Iš paskutinių – iš paskutiniųjų (F)
3.2. Skaičiaus variantiškumas	Iki paskutiniosios – iki paskutiniųjų (F)
4. Prieveiksminiai junginiai	
4.1. Laipsnio variantiškumas	Aukštytyn galvą – aukščiau galvą

¹⁰ Sintaksiškai pagal pagrindinį dėmenį (veiksmažodį arba daiktavardį) šis variantiškumas turėtų būti klasifikuojamas kitaip (pvz., *bėgti metai* – subjektinis, *bėgantys metai* – atributinis junginys), bet kadangi varijuoja asmenuojamosios ir neasmenuojamosios veiksmažodžio formos, aptariama prie veiksmažodinių PJ.

¹¹ Sintaksiškai pagal pagrindinį dėmenį (daiktavardį) šis variantiškumas turėtų būti priskiriamas prie daiktavardinių junginių, bet kadangi varijuoja dalyvių formos, todėl aptariama prie veiksmažodinių PJ.

Sintaksinis variantiškumas

Sintaksinis variantiškumas šiame tyrime apima linksnių, prielinksnių, linksnių bei prielinksnių ir sintaksinių konstrukcijų variantiškumą (žr. 3 lentelę). Nors leksinė PJ struktūra vieno da, tačiau gali kisti arba papildomai įsiterpti prielinksnių, jungiamųjų dalelyčių ir pan. Dažniausiai varijuoja linksniai ir prielinksniai.

Sintaksinio variantiškumo tipas	Sintaksinio variantiškumo pavyzdžiai
1. Pastoviųjų junginių variantiškumas	
1.1. Linksnių variantiškumas	Gauti naudą – gauti naudos; numatyti laiką – numatyti laiko; sugaišti laiką – sugaišti laiko; prarasti laiką – prarasti laiko; paskirti laiką – paskirti laiko; atstovauti valstybę – atstovauti valstybei; pasiskirstyti darbus – pasiskirstyti darbai
1.2. Linksnių su prielinksniais variantiškumas	Iki valios – iki valiai (F)
2. Sintaksinių konstrukcijų variantiškumas	
2.1. Linksnių ir prielinksnių konstrukcijų variantiškumas	Išskėstomis rankomis – su išskėstomis rankomis (F); mielu noru – su mielu noru
2.2. Prielinksnių konstrukcijų variantiškumas	Iš paskutiniųjų – iki paskutiniųjų (F); iš naujo – per naujo
2.3. Kita	Liežuvis nesiverčia – kaip liežuvis apsiverčia (F)

3 lentelė
Sintaksinis variantiškumas

Linksnių variantai vyrauja reiškiant objektą, kurį galima perteikti skirtingais linksniais: *gauti naudą – gauti naudos; numatyti laiką – numatyti laiko; sugaišti laiką – sugaišti laiko; prarasti laiką – prarasti laiko; paskirti laiką; paskirti laiko*. Viename frazeologizme užfiksuota sustabarėjusi naudininko forma varijuoja su įprasta dabartinei kalbai forma – kilmininku: *iki valiai – iki valios* (F). Aplinkybinis būdo ryšys perteiktas su prielinksniu arba be jo: *mielu noru – su mielu noru*.

Taip pat varijuoja prielinksniai (*iš paskutiniųjų – iki paskutiniųjų* (F)) ir sintaksinės konstrukcijos (*liežuvis nesiverčia – kaip liežuvis apsiverčia* (F)).

Prie sintaksinio variantiškumo priskirtina PJ žodžių tvarkos kaita ir žodžių įsiterpimas. Analizuojami junginiai yra automatiškai nustatyti kaip pastovieji, kai kurie iš jų laikomi frazeologizmais, bet iš analizuojamos medžiagos akivaizdu, kad ir tokie junginiai gali varijuoti. Vadinasi, PJ būdinga lanksti leksinė ir gramatinė struktūra (Bielinskienė et al., 2017).

Žodžių tvarkos kaita. Peržvelgus žodžių tvarkos kaitos pavyzdžius, akivaizdu, kad veiksmažodiniai junginiai leidžia daugiau žodžių tvarkos varijavimo (žr. 4 lentelę).

Pastoviųjų junginių tipas	Žodžių tvarkos kaitos pavyzdžiai
1. Daiktavardiniai pastovieji junginiai	Atsparus vanduo – vanduo atsparus; stiprus vėjas – vėjas stiprus
2. Veiksmažodiniai pastovieji junginiai	Iškarpyti plaukus – plaukus iškarpyti; iškilti problema – problema iškilti; iškovoti pergalę – pergalę iškovoti; padidinti išlaidas – išlaidas padidinti; palaikyti kompaniją – kompaniją palaikyti; kurti iliuziją – iliuziją kurti; skirti dėmesį – dėmesį skirti; susilaukti vaiko – vaiko susilaukti; apsukti galvą – galvą apsukti (F); sukti galvą – galvą sukti (F); nagrinėti bylą – bylą nagrinėti

4 lentelė
Žodžių tvarkos kaita

Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad ne visais atvejais, kai automatiškai nustatomas tų pačių žodžių galimas vartojimas drauge, tik kita tvarka, tie žodžiai sudaro to paties PJ variantus. Pavyzdžiui, junginiai *prekyba narkotikais* ir *narkotikų prekyba* gali būti laikomi vienas kito gramatiniais variantais. Tačiau *turto vertė* ir *[kokios nors] vertės turtas* jau yra du atskiri junginiai, turintys skirtingas reikšmes, todėl nelaikomi GV. Dalis automatiškai atpažįstamų galimų žodžių tvarkos kaitos atvejų išvis nesudaro kolokacijų, pavyzdžiui, *prevencijos skyrius* – kolokacija, o *skyriaus prevencijos*, nors ir yra gana dažnas junginys (41 pavartojimas tirtame tekстыne), jo dėmenys nėra susiję sintaksiniais ryšiais ir todėl pagal taikomas apibrėžtis išvis nelaikomas kolokacija.

Šio tyrimo duomenimis galima netiesiogiai patvirtinti anglų kalbos tyrimų išvadas, kad vienas kuris nors žodžių tvarkos variantas dažniausiai dominuoja, nors kiti variantai irgi yra įmanomi. Toks dominavimas atrodo itin aktualus daiktavardiniams junginiams, nes daiktavardinių PJ žodžių tvarkos variavimu užfiksuota gerokai mažiau nei veiksmažodinių. Taip pat duomenų analizė išryškino tai, su kokiais automatinio kolokacijų atpažinimo iššūkiais galima susidurti. Nors žodžių tvarkos sukeitimas atpažįstant junginius atrodo lengvai automatiškai įgyvendinama užduotis, ne visi taip atpažinti tų pačių žodžių pavartojimo drauge atvejai yra sintaksiškai susijusios kolokacijos.

Įsiterpimai į PJ. Pažvelgus į veiksmažodinių junginių pavyzdžius, matyti, kad įsiterpiančių žodžių sintaksinis ryšys su PJ gali būti skirtingas (žr. 5 lentelę).

5 lentelė

Įsiterpimai į pastoviuosius junginius

Pastoviųjų junginių tipas	Įsiterpimų pavyzdžiai
1. Daiktavardiniai pastovieji junginiai	
1.1. Vieno žodžio įsiterpimai	Aistringas [beisbolo] gerbėjas; magiškomis [vietovės] galiomis
1.2. Ilgesni įsiterpimai	Turistinei [dešimties dienų] kelionei; grynas [Austrijos, Vokietijos ar Prancūzijos Alpių kalnų] oras; atspirties [prieš Rusiją] tašką; sklandų [euro įvedimo] procesą
2. Veiksmažodiniai pastovieji junginiai	
2.1. Vieno žodžio įsiterpimai	Laiką [ramiai] leidžia; atveria [daugybę] galimybių; naudos [studentams] nesuteikia; tikslas, [kurio] siekti
2.2. Ilgesni įsiterpimai	Pelnė [metų gražiausios grupės moters] titulą; nesėkmes [pirmąją dieną] patyrė; kelia [atsakomybės už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui, neteisėtos prekybos ginklais, tarptautinės humanitarinės teisės pažeidimų, seksualinio smurto, moterų ir vaikų apsaugos konfliktuose] klausimus

Galimi įsiterpimai, kurie modifikuoja daiktavardį (*pelnę [gražiausios grupės moters] titulą*) arba veiksmažodį (*laiką [ramiai] leidžia*); įsiterpti gali veiksmažodžio objektas (*naudos [studentams] nesuteikia*) arba įsiterpiantis dėmuo gali prijungti šalutinį sakinį (*tikslas, [kurio] siekti...*) – tokiu atveju sakinių ribos kolokacijai negalioja.

Analizuojant daiktavardinius PJ, atrodo, kad daugiausia pasitaiko papildomai daiktavardį pažyminčių žodžių – dominuoja nederinamieji pažyminiai (*aistringas [beisbolo] gerbėjas*). Pastebėtina, kad modifikuojamas gali būti tiek daiktavardis, tiek jį pažymintis žodis (*atspirties [prieš Rusiją] tašką*).

Kelių tipų variantiškumas

Analizuojant tiriamąją medžiagą, išryškėjo kelių tipų variantiškumas, apimantis tiek darybinį, tiek morfologinį, tiek sintaksinį variantiškumą.

Remiantis analizuotais junginiais, galima skirti to paties tipo variantiškumą, kai variantų atsiranda to paties tipo viduje, pvz.:

- a) darybinis variantiškumas: (1) nepriešdėlinės – priešdėlinės formos ir veiksmažodžio – veiksmažodinio daiktavardžio formos variantiškumas: *galvą sukti – galvą pasukti – galvos sukimas* (F); (2) vienas priešdėlis – du priešdėliai: *liežuvis nesiverčia – liežuvis neapsiverčia* (F).
- b) morfologinis variantiškumas: įvardžiutinė forma ir skaičius: *trečiosios valstybės – trečia valstybė* (išsamiau žr. 1–2 lentelės).

Taip pat skirtinas kelių tipų variantiškumas, kai varijuojama tarp dviejų skirtingų variantiškumo tipų, pvz.:

- a) darybinis ir sintaksinis: *kelti klausimą – iškelti klausimą – klausimą iškelti; slopinti jėgą – nuslopinti jėgą – jėgą slopinti;*
- b) darybinis ir morfologinis: *naujuosius sutikti – naujuosius pasitikti.*

Kalbant apie gramatinio variantiškumo kaip reiškinių atsiradimo priežastis, darytina išvada, kad variantų atsiranda dėl formų sinonimijos ir įvairių raiškos galimybių, taip pat dėl taisyklingumo aspekto ir skirtingos vartosenos sferos. Tekstyne šalia taisyklingos formos gali egzistuoti netaisyklinga forma ir taip sudaryti gramatinį variantiškumą, pvz., *du metai – dveji metai*. Šalia oficialiosios vartosenos atsiranda laisviesiems stiliams būdinga vartosenos: *išlikti atmintyje – išlikti atminty, išskėstomis rankomis – išskėstom rankom* ar konstrukcijoje sustabarėjęs, tarmėse išlikęs variantas: *iki valiai – iki valios* ir pan.

Analizuojant gramatinį variantiškumą, pastebėta, kad kartais viena iš varijuojančių formų labai dominuoja, o kitas gramatinis variantas labai retas ir laikomas tik teoriškai galimu, pvz., vienaskaita labai reta, o dažniausiai vartojama daugiskaita: *asmens duomenys, duomenų bazė, kvėpavimo takai, išleisti pinigai*; aukščiausiasis laipsnis: *artimiausiomis dienomis*. Tas pats pasakytina ir apie kurio nors linksnio dominavimą. Iš formų dažnumo duomenų matyti, kad kai kurie PJ dažniausiai vartojami tik vienu kuriuo linksniu, pvz., *pastaraisiais metais, progai pasitaikius, lengva širdimi* ir pan. (plačiau žr. Rimkutė et al., 2015). Kai kurie frazeologizmai gali turėti tik neigiamąją formą: *galvoje netilpti*.

Akcentuojant praktinį šio tyrimo aspektą, galima paminėti, kad, tiriant PJ vartoseną tekstyne, gaunama dažniausiai daug kaitybinių formų, kurios rodo, kokia forma PJ paplitęs vartosenoje, bet tarp jų neretai galima rasti ir GV. Ir kaitybinės formos, ir GV yra svarbūs PJ lemai nustatyti – tai ypač svarbu automatinei analizei, nes automatiškai kaip lema nustatomas junginys *aukšta mokykla*, nors lema turėtų būti *aukštoji mokykla* arba *aukštesnioji mokykla* (plačiau apie automatinį PJ lemos nustatymą žr. Boizou et al., 2015).

Šiame straipsnyje aprašytas kol kas lietuvių lingvistų menkai analizuotas PJ (ypač kolokacijų) gramatinis variantiškumas. Juo laikomi skirtingi to paties PJ pavidalai, besiskiriantys žodžių darybos, morfologijos ir (ar) sintaksės elementais.

Gramatinis variantiškumas skirstytas į tris tipus: darybinį, morfologinį ir sintaksinį. Nors atlikta tik kokybinė variantiškumo analizė, iš turimų duomenų matyti, kad daugiausia yra morfologinio variantiškumo tipų.

Darybinis variantiškumas apima priešdėlių, priesagų, veiksmažodžio ir veiksmažodinio daiktavardžio formų variantus ir būdingas daiktavardiniams bei veiksmažodiniams PJ.

Morfologinis variantiškumas būdingas daiktavardiniams, veiksmažodiniams, būdvardiniams irrieveiksminiams PJ. Morfologiniais variantais laikomi tokie atvejai, kai to paties PJ formos skiriasi gramatinėmis kategorijomis ir tai nelaikoma reguliaria kaityba, nes dažniausiai išryškėja viena ar kelios dominuojančios kaitybinės formos. Tarp morfologinių variantų daž-

nai išryškėja terminų ir terminais nelaikytinų kolokacijų variantiškumas, nes įvardžiutinės, aukštesniojo ar aukščiausiojo laipsnio, daugiskaitos formos (jos neretai dominuoja tarp tam tikro PJ kaitybinių formų) laikytinos terminais. Tarp morfologinių variantų gausa išsiskiria varijuojančios to paties PJ formos, iš kurių vienos pavartotos asmenuojamosios veiksmažodžio formos, o kitose – neasmenuojamosios (dažniausiai dalyviai).

Sintaksinis variantiškumas apima linksnių, prielinksnių, linksnių ir prielinksnių, sintaksinių konstrukcijų variantiškumą. Taip pat galima žodžių tvarkos kaita ir kitų žodžių įsiterpimas į PJ. Dažniausiai varijuoja linksniai ir prielinksniai. Žodžių tvarkos kaita būdingesnė veiksmažodiniams PJ. Įsiterpimai į PJ gali būti tiek vienažodžiai, tiek keliažodžiai; jie būdingi tiek veiksmažodiniams, tiek daiktavardiniams junginiams.

Gramatinis variantiškumas gali būti vieno tipo, pvz., sintaksinis, bet gali būti ir kelių tipų (pvz., žodžių darybos ir morfologijos). Gramatinis variantiškumas būdingesnis veiksmažodiniams ir daiktavardiniams PJ nei iš kitų kalbos dalių sudarytiems junginiams.

Pastebėta ypatybė, kad kolokacijų gramatinio variantiškumo raiška yra įvairesnė nei frazeologizmų, todėl gramatinis variantiškumas būdingesnis kolokacijoms, bet iš dalies tai gali būti nulemta ir tiriamosios medžiagos, nes joje daugiausia rasta kolokacijų.

Kadangi šis tyrimas yra žvalgomas, klasifikacija nėra galutinė, gali kelti diskusijų, tačiau tikimasi, kad straipsnyje aprašyti duomenys bus vertingi tolesniems PJ gramatinio variantiškumo tyrimams.

Literatūra

- 1 Abeillé, A., 1995. The flexibility of French Idioms: A representation with lexicalized tree adjoining grammar. Idioms: Structural and psychological perspectives (eds.) M. Everaert, E. van der Linden, A. Schenk, R. Schreuder, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 15–42.
- 2 Ambrazas, V., 2012. Žodžių tvarka ir baltų kalbų sakinio tipo rekonstrukcija. *Baltistica*, no. 18(2), pp.100–118. <https://doi.org/10.15388/baltistica.18.2.1551> [žiūrėta kovo 30, 2018].
- 3 Bielinskienė, A., Kovalevskaitė, J., Rimkutė, E., Vilkaitė, L., 2017. Kolokacijų ir frazeologizmų atpažinimo kriterijai. *Kalbų studijos*, no. 31, pp. 83–101. <http://kalbos.ktu.lt/index.php/KStud/article/view/18710> [žiūrėta kovo 15, 2018].
- 4 Boizou, L., Kovalevskaitė, J., Rimkutė, E., 2015. Automatic Lemmatisation of Lithuanian MWEs. *Proceedings of 20th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2015* (ed.) B. Megyesi, NEALT proceedings, vol. 23. Linköping: ACL anthology, pp. 41–49. <https://aclanthology.coli.uni-saarland.de/papers/W15-1808/w15-1808> [žiūrėta balandžio 10, 2018].
- 5 Bumbulienė, I., Mandravickaitė, J., Boizou, L., Krilavičius, T. 2017. An overview of Lithuanian Internet media n-gram corpus. *SYSTEM 2017: Symposium for Young Scientists in Technology, Engineering and Mathematics. CEUR Workshop Proceedings*, pp. 24–28. <http://ceur-ws.org/Vol-1853/> [žiūrėta gruodžio 8, 2018].
- 6 Bumbulienė, I., Mandravickaitė, J., Bielinskienė, A., Boizou, L., Kovalevskaitė, J., Rimkutė, E., Vilkaitė-Lozdienė, L., Man, K. L., Krilavičius, T., 2018. RNNs for Lithuanian Multiword Expressions Identification. *International Journal of Design, Analysis and Tools for Integrated Circuits and Systems (IJDATICS)*, 7 (1). Hong Kong: Solari Co, pp.44–47. http://mwe.lt/wp-content/uploads/2018/12/CICET2018_Proceedings.pdf [žiūrėta gruodžio 8, 2018].
- 7 Burger, H., 1998. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt.
- 8 Čermák, F., 2007. *Foundations and Principles of Phraseology and Idiomatics*. In: *Czech and General Phraseology*. Praha: Carolinum.
- 9 Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, red. V. Ambrazas, 1996. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

- 10 Evert, S., 2009. Corpora and collocations. In: *Corpus Linguistics: An International Handbook 2*, (eds.) Lüdeling A. and Kytö M., Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 1212–1248. <https://doi.org/10.1515/9783110213881.2.1212> [žiūrėta balandžio 15, 2018].
- 11 Fedulenkova, T., 2005. Frazeologičeskaja variantnostj kak lingvističeskaja problema. *Vestnik OGU 4*, pp.62–69.
- 12 Fellbaum, Ch., Geyken, A., Herold, A., Koerner, F., Neumann, G., 2006. *Corpus-based Studies of German Idioms and Light Verbs*. *International Journal of Lexicography*, no. 19(4), pp. 349–360. <https://doi.org/10.1093/ijl/ecl031>
- 13 Firth, J. R., 1957. A synopsis of linguistic theory 1930–1955. In: *Selected papers of Firth 1952–1959*, (ed.) Palmer F., London: Longman, pp. 168–205.
- 14 Heid, U. 2008. *Computational Phraseology*. In: *Phraseology – an Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, pp. 337–360. <https://doi.org/10.1075/z.139.28hei>
- 15 Hemmerling, E., 1989. Dėl lietuvių kalbos nominatyvinių frazeologizmų leksinių variantų. *Baltistica*, suppl. 3(2), pp. 297–300.
- 16 Judžentis, A., 2012. *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- 17 Klimas, A., 2002. Lithuanian in the 21st Century: Linguistic Snippets and Tidbits. In *Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, no. 48(3). http://www.lituanus.org/2002/02_3_06.htm [žiūrėta liepos 1, 2018].
- 18 Krishnamurthy, R., Sinclair, J., Daley, R., Jones, S., 2004. *English collocation studies: the OSTI report*. London: Continuum.
- 19 Mandravickaitė, J., Rimkutė, E., Krilavičius, T., 2016. *Hybrid Approach for Automatic Identification of Multi-Word Expressions in Lithuanian*. *Proceedings of the Seventh International Conference Baltic HLT 2016*. Amsterdam, Berlin, Tokyo, Washington, DC: IOS Press, pp. 153–159.
- 20 Marcinkevičienė, R., 2010. *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:B.03-2010-IS-BN_978-9955-12-656-0/DS.001.0.01.BOOK [žiūrėta liepos 12, 2018].
- 21 Moon, R., 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English. A corpus-based approach*. Oxford: Clarendon Press.
- 22 Paulauskienė, A., 1957. *Varianty frazeologičeskich edinic v sovremennym anglijskom jazyke*. Maskva.
- 23 Pikčilingis, J., 1969. *Leksinė ir gramatinė sinonimika*. Kaunas: Šviesa.
- 24 Pikčilingis, J., 1975. *Lietuvių kalbos stilistika*. Vilnius: Mokslas.
- 25 Rimkutė, E., Bielinskienė, A., Kovalevskaitė, J. (sud.), 2012. *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodynas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/daikt_fr.pdf [žiūrėta birželio 20, 2018].
- 26 Rimkutė, E., Kovalevskaitė, J., 2015. *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodyno vienaforniai pastovieji junginiai*. *Darbai ir dienos*, no. 64, pp. 153–167.
- 27 Sag, I. A., Baldwin, T., Bond, F., Copestake, A., Flickinger, D., 2002. *Multiword expressions: A pain in the neck for NLP*. In: *Computational Linguistics and Intelligent Text Processing*, (ed.) A. Gelbukh A., Berlin: Springer., pp. 1–15. https://doi.org/10.1007/3-540-45715-1_1
- 28 Sinclair, J., 1991. *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- 29 Valiulytė, E., 1998. *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- 30 Wray, A., 2002. *Formulaic Language and the Lexicon*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511519772>
- 31 Župerka, K., 2001. *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Šaltiniai

- 1 DELFI.lt tekstynas.

Abstract

Agnė Bielinskienė, Jolanta Kovalevskaitė, Erika Rimkutė, Laura Vilkaitė-Lozdienė. Grammatical Variation of Lithuanian Formulaic Sequences

The paper analyses grammatical variation of two types of formulaic sequences: collocations and idioms. The formulaic sequences were automatically extracted from the DELFI.lt corpus. It was noticed that formulaic sequences are used in different forms that cannot be seen as simple inflections. Their grammatical variation was classified into the following categories:

- 1 Derivational variation: when one sequence has an affix and another one, which can be seen as its variant, has not. E.g., *nutekėjo protai – protų nutekėjimas; ekonomikos krizė – ekonominė krizė*;
- 2 Morphological variation: when number, gender or other grammatical categories vary. E.g., *euro įvedimas – euro įsivedimas; iš pradžios – iš pradžių; vykdomasis direktorius – vykdančysis direktorius*;
- 3 Syntactic variation: when the noun cases or prepositions vary, e.g., *išskėstomis rankomis – su išskėstomis rankomis*, other words are inserted, e.g., *aistringas [beisbolo] gerbėjas*, or word order changes, e.g., *skirti dėmesį – dėmesį skirti*.

Grammatical variation seems to be more typical for collocations than for idioms. Also, in about 14 thousand formulaic sequences analysed, collocations were far more frequent than idioms, so the paper mostly gives examples of grammatical variation of collocations. The paper presents a qualitative report because there have been almost no works on grammatical variation of Lithuanian formulaic sequences so far and for this reason it is important to describe and classify the phenomenon.

Apie autores

Agnė Bielinskienė

Dr., Vytauto Didžiojo universitetas

Mokslinių tyrimų sritys

Tekstynų lingvistika, pastovieji junginiai, automatinė kalbos analizė

Adresas

V. Putvinskio g. 23-216
LT-44243 Kaunas,
Lietuva

El. paštas

agne.bielinskiene@vdu.lt

Jolanta Kovalevskaitė

Dr., Vytauto Didžiojo universitetas

Mokslinių tyrimų sritys

Tekstynų lingvistika, pastovieji junginiai, terminologija ir leksikografija

Adresas

V. Putvinskio g. 23-216
LT-44243 Kaunas,
Lietuva

El. paštas

jolanta.kovalevskaite@vdu.lt

Erika Rimkutė

Doc. dr., Vytauto Didžiojo universitetas

Mokslinių tyrimų sritys

Tekstynų lingvistika, kompiuterinė lingvistika, automatinė gramatinė analizė, pastovieji junginiai

Adresas

V. Putvinskio g. 23-216
LT-44243 Kaunas,
Lietuva

El. paštas

erika.rimkute@vdu.lt

Laura Vilkaitė-Lozdienė

Dr., Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų sritys

Antrosios kalbos leksikos įsisavinimas, pastovieji junginiai, psicholingvistika

Adresas

Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius,
Lietuva

El. paštas

laura.vilkaite@ff.vu.lt